

ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

DOI: <https://doi.org/10.15407/etet2021.04.095>

УДК: 330.1

JEL: P10; P16

Антон Філіпенко

ЕКОНОМІЧНИЙ СВІТ: ЛОГІКА

Розглянуто логічні аспекти економічної світобудови крізь призму головних її елементів – ресурсів, інституцій та взаємозв'язків між ними. Наголошується, що одним із головних питань економічної науки завжди був розгляд логіки, історичної тенденції руху двох ключових факторів (ресурсів): капіталу і праці. На нинішньому етапі зростаючого значення набувають логічні передумови аналізу природних, фінансових, технологічних ресурсів. Логіка капіталу і праці досліджується в контексті творчої спадщини А. Сміта, К. Маркса, Р. Люксембург, представників кембриджської школи, сучасних авторів (Т. Пікетті). Головним інтегральним показником, що відображає стан і логіку праці (робочої сили) починаючи від XIX ст., вважається співвідношення між вартістю капіталу і вартістю робочої сили в національному доході. Логіку природних ресурсів найповніше висвітлює концепція сталого економічного розвитку, яка відображає зміст і характер взаємовідносин людського соціуму і природного середовища як на нинішньому етапі, так і в майбутньому. При цьому доступ, розподіл та використання ресурсів мають відбуватися на основі принципів витрати-доходу та логічно і справедливо продовжуватися для кожного покоління. Логіка технологічних ресурсів проявляється найбільшою мірою крізь призму індустріальних революцій. Логічні виміри фінансових ресурсів знайшли відображення в роботах Дж. Ст. Мілля, Й. Шумпетера та Ч. Кіндлебергера. Основою інституційної логіки є еволюційне вчення Ч. Дарвіна. Базовою логікою вебленівського інституційного будівництва були традиції, звичаї, їхня еволюція, вплив на поведінку індивідів та філософія американського прагматизму. Логіка відносин між ресурсами та інституціями базується на працях Б. Рассела, А. Вайтхеда та Р. Карнапа. Взаємодія ресурсів та інституцій досліджується крізь призму використання ресурсів різними поколіннями людських спільнот і отримала назву "логіка гри між поколіннями".

Ключові слова: логіка, ресурси, інституції, капітал, праця, еволюція, революція, звичаї, традиції.

Філіпенко Антон Сергійович (anton_filipenko@ukr.net), д-р екон. наук, проф.; професор кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-8458-2770>

Цитування: Філіпенко А. С. Економічний світ: логіка. *Економічна теорія*. № 4. 2021. С. 95–112. DOI: <https://doi.org/10.15407/etet2021.04.095>

© А. Філіпенко, 2021

ISSN 1811-3141. *Економічна теорія*. 2021. № 4: 95–112

ECONOMIC WORLD: LOGIC

Anton Filipenko (anton_filipenko@ukr.net). Doctor of Economics, Prof.; Professor of the Department of World Economy and International Economic Relations, Taras Shevchenko National University of Kyiv. ORCID <https://orcid.org/0000-0001-8458-2770>.

The article examines logical aspects of the economic universe through the lens of its key elements – resources, institutions and interconnections between them. It is emphasized that starting from the New Times one of the main issues of economic science has been the study of logic, the historical tendency of movement of two key factors (resources): capital and labour. At this stage logical preconditions of the analysis of natural, financial, technological resources acquire considerable significance. The logic of capital and labour is investigated in the context of economic heritage of A. Smith, K. Marx, R. Luxemburg, representatives of the Cambridge school, modern authors (T. Piketty). Starting from XIX century, the correlation between capital value and labour value in the national income has been considered the main integral indicator reflecting the state and logic of labour. The logic of natural resources is most fully exemplified by the concept of sustainable economic development, which reflects the content and types of interrelations between the society and the natural environment both at present and in future. At the same time access, distribution and use of resources should take place on the basis of the expenditures-income principle and continue for each generation in a logical and fair way. The logic of technological resources is revealed primarily through the lens of industrial revolutions. Logical dimensions of financial resources have been represented in the works of J.S. Mill, J. Schumpeter and Ch. Kindleberger. Ch. Darwin's theory of evolution is the basis of institutional logic. Traditions, customs, their evolution, influence on an individual's behaviour and the philosophy of American pragmatism were the foundation of logic of Veblen's institutionalism. The logic of relations between resources and institutions is based on the works of B. Russell, A. Whitehead and R. Carnap. Interaction of resources and institutions has been researched in the light of using resources by different generations of human communities and was called 'the logic of the play between generations'.

Key word: logic, resources, institutions, capital, labour, evolution, revolution, habits, traditions.

1. Економічний світ у сузір'ї Всесвіту

Наукові основи світоустрою займали чільне місце у працях мислителів античності, середньовіччя, нової доби. Глобальні наукові революції епохи модерну поглибили логічні закономірності на-самперед фізичного світу, виявили логіку біологічного, хімічного та інших природних світів. Певним чином в усі зазначені періоди роз-глядалися й економічні аспекти людського універсуму, однак еко-номічний світ не досліджувався як складник планетарної системи. Сузір'я світів має різну історію, різноманітні "вікові" особливості. Фі-зичний світ налічує близько 14 млрд років, вік біологічного світу за різними версіями становить сотні мільйонів років. Виникнення еко-номічного світу ймовірно треба пов'язувати з неолітичною револю-

цією VIII–VII тисячоліть до н.е., коли відбувся перехід від привласнювального до відтворювального господарства, внаслідок якого людина вже не залежала винятково від природного середовища, а сама започаткувала примітивні форми виробництва, насамперед, продуктів харчування. Можна вести мову й про інші виміри економічного світу, починаючи від виникнення людини, оскільки головна риза (функція) економічного світу – забезпечення засобів її існування і відтворення. Цей величезний період (200 тис. років) був своєрідним протоекономічним світом, за якого людські спільноти були абсолютно залежними від зовнішнього середовища і не мали засобів впливу на нього задля задоволення своїх потреб. Зазначене дає підстави охарактеризувати цей період людської історії як "пасивний" економічний світ, коли існувала одностороння залежність людини від природи без активного втручання в її середовище. Тож можна стверджувати про молодість економічного світу, який як частина всесвіту має багато спільних рис насамперед із фізичним та біологічним світами. Зокрема, концепція розширення фізичного світу має безпосереднє втілення в економічному світі. Так, на початку літочислення від Різдва Христового, тобто в першому році, на території ойкумени проживало 230820 тис. осіб, на сьогодні майже – 8 млрд, обсяг світового ВВП становив 102619 млн дол., а в 2020 р. – 84,5 трлн міжнародних дол. (Maddison, 2003)¹.

Як уже зазначалося, спроби описання логічної будови світу мають давню історію – від античності до сьогодення. Системне бачення цієї проблеми здійснене в роботі члена відомого віденського гуртка Р. Карнапа – "Логічна структура світу" (1928 р.) (Carnap, 2005). Як зазначає сам Р. Карнап, його дослідження базувалося на працях Г. Фреге, Б. Рассела і А. Вайтгеда з питань логіки і математики та на ідеях членів віденського гуртка М. Шліка і Л. Вітгенштейна – прибічників логічного емпіризму чи логічного позитивізму.

Характерними ознаками економічного світу як складової Всесвіту є його онтологічні властивості: єдність, цілісність, природна заданість, гармонійність, глобальність, всеосяжність, безмежність, трансцендентність. Набір припущень класичної теорії наукового пізнання передбачає віру в існування деяких незаперечних аксіом.

¹ URL: <https://www.statista.com/statistics/268750/global-gross-domestic-product-gdp>;
<https://www.worldometers.info/demographics/world-demographics>

Тобто зазначені онтологічні властивості економічного світу претендують на статус аксіом.

2. Логічні передумови економічних досліджень

Онтологія економічної науки як вчення про економічне буття включає в себе весь категоріальний устрій, понятійний апарат включно з припущеннями, аксіомами, теоремами тощо. Епістемологія є теорією економічного знання в контексті джерел, структури, способів отримання нового знання. У широкому значенні асоціюється з теорією пізнання. Логіка є мовою економічної науки, яка вибудовує її архітектуру в логічній послідовності згідно з законами логічного мислення, напрацьованими тисячоліттями як давніми, так і сучасними мислителями. Водночас слід визнати, що донині в науковому інформаційному полі рідкісними є фундаментальні дослідження з економічної логіки чи логіки економічної теорії (Skousen, 2014; Гриценко, 2015). Винятком є праця ірландського економіста XIX століття Дж. Кейнса "Характер і логічний метод у політичній економії" (Cairnes, 2001), у якій він, зокрема, відзначає внесок А. Сміта, Т. Мальтуса, Д. Рікардо, Дж. Ст. Мілля у розвиток політичної економії, наголошує на переважанні абстрактно-дедуктивного метода аналізу, не погоджується із застосуванням математичних методів, запропонованих Ст. Джевонсом у роботі "Теорія політичної економії".

Окремі фрагменти і висловлювання провідних економістів свідчать про належну оцінку логіки для економічних досліджень. Так, Дж. М. Кейнс у листі до Р. Харрода зазначив, що економічна теорія – це гілка логіки, спосіб мислення (Філіпенко, 2017)². Теорія, за Фрідменом, складається з двох елементів: **мови** (логіка і математика), яка описує систематичні та організаційні методи аргументації, пояснення; **змістовних гіпотез**, що розкривають абстрактні суттєві риси комплексної реальності (Friedman, 2009. Р. 11). "Ключем для успішного оволодіння головними економічними принципами, – підкреслює П. Самуельсон, – є логічне мислення" (Самуельсон, 1992. С. 9). В. Леонтьєв здійснив спробу огляду логічної структури сучас-

² Keynes, J.M. (4 July 1938). Letter to Roy Harrod. URL: economia.univ.it/harrod/edition/editionstuff/rfh.346.htm

ної економічної теорії, зазначивши, що "удосконалена і розширена Вільфредо Парето та його сучасниками і послідовниками загальна теорія економічної взаємозалежності поступово з'єднувалася (і це обіцяє стати уніфікованою логічною структурою) з двома іншими напрямками аналізу – теорією ринкового механізму та аналізом поведінки фірми і домашнього господарства" (Леонтьев, 2007. С. 116).

Логіка як наука успадкувала величезний творчий доробок мислителів античності (Платон, Аристотель), мегарської школи стоїків, середньовіччя (Ібн-Рушд, У. Оккам, Г. Лейбніц, Дж. Локк), представників нового часу – І. Кант, Дж. Ст. Мілл, Д. Г'юм, П. Лаплас, Г. Фреге, Б. Рассел, Дж. Мур, Л. Вітгенштейн, Р. Карнап, К. Поппер та ін. Серед відомих дослідників у галузі логіки ХХ – початку ХХІ ст. – С. Стеббінг, А. Ауер, С. Кріпке, В. Квайн, Г. Прієст, А. Конверський, Д. Чалмерс, Г. Сворт, А. Міллер. Що являє собою логіка? – запитує автор одного з новітніх популярних видань і відповідає, що вона "вивчає, у який спосіб правильно встановити причину для чого і чому" (Priest, 2017. Р.1). Економіка має вирішувати три взаємопов'язані економічні проблеми: що повинно вироблятися, як будуть вироблятися товари, для кого призначаються вироблені товари (Самуэльсон, 1992. С. 15).

3. Логіка капіталу і праці

Відштовхуючись від розуміння економічного світу як системи ресурсів, інституцій та взаємодії між ними (Філіпенко, 2014), припускаємо можливість розгляду в першому наближенні логіки сукупності економічних ресурсів, інституційної логіки та логіки взаємовідносин між ресурсами та інституціями. Головним питанням економічної науки, починаючи від Нового часу, був розгляд логіки, історичної тенденції руху двох ключових факторів (ресурсів): капіталу і праці. На нинішньому етапі зростаючого значення набувають природні, фінансові, технологічні ресурси.

В економічних дослідженнях, починаючи з античності, використовувалися логічні методи, в тому числі щодо аналізу капіталу і праці. Якщо звернутися до класиків, то Аристотель, як відомо, розрізняв два типи господарської діяльності – економіку і хрематистику. Перша спрямована на забезпечення людини матеріальними

благами, друга – на нагромадження багатства, чому Аристотель давав негативну оцінку. Останнім часом з'явилися публікації, які розширено трактують широко відому тезу під назвою бритва Вільяма Оккама про "обрізання зайвих сутностей". Мовиться про логіку двох лез бритви Оккама, що безпосередньо стосується економіки: спрощення та ощадливість. "Спрощення, – пише Г. Беччіо, – означає здатність спростити складність при побудові моделі, у той час як ощадливість полягає у здатності скоротити кількість факторів, включених до моделі" (Becchio, 2020. Р. 2).

Економічна логіка А. Сміта дуже стисло формулюється як максимізація спроможності людини щодо набуття різноманітного досвіду за мінімальних витрат енергії. Що ж до нагромадження капіталу, то він пов'язував це з працелюбністю та ощадливістю. "Але хоч би що створювало працьовитість, – писав Сміт, – капітал усе ж ніколи не міг би зростати, якби ощадливість не заощаджувала й не накопичувала" (Сміт, 2001. С. 207). Остання теза широко використовувалася іншими економістами, які критикувалися Марксом.

Логіка капіталу знайшла найповніше відображення в роботах К. Маркса, Р. Люксембург, Дж. Робінсон та інших представників марксизму і кембриджської школи. Суть марксистського трактування зводиться, по-перше, до логіки первинного нагромадження капіталу як передумови переходу від феодалізму до капіталізму, по-друге, до тези про стихійне, невпинне нагромадження, концентрацію капіталу, що зумовить самозаперечення капіталізму як системи на основі загального закону капіталістичного нагромадження. Розглядаючи історичну тенденцію капіталістичного нагромадження, К Маркс використовує логічний закон подвійного заперечення. "Перше заперечення індивідуальної приватної власності, що ґрунтується на власній праці (робітника. – А.Ф.). Капіталістичне виробництво породжує з необхідністю природного процесу своє власне заперечення. Це заперечення заперечення" (Маркс, 1982. С. 271). Особливістю марксистського підходу було поєднання історичного і логічного та обґрунтування неминучості заміни капіталізму іншою соціально-економічною системою. Маркс убачав в історії людства універсальну логіку, сенс, форму. Історія має свої "залізні закони", розвивається "із природною необхідністю" (Штомпка, 2020. С. 642). "Сучасне економічне зростання і поширення знань дали змогу уникнути марк-

систського апокаліпсису, – пише сучасний дослідник капіталу Т. Пікетті, – але не змінили глибинної структури капіталу – або принаймні змінили не настільки, як це можна було уявити в оптимістичні десятиліття після Другої світової війни" (Piketti, 2016. С. 9). Р. Люксембург досліджувала процес нагромадження капіталу з марксистських позицій, розглядаючи його додаткові можливості і джерела за рахунок некапіталістичного сектора світової економіки (відсталі країни, колонії тощо), але в кінцевому підсумку погоджувалася з Марксом про історичні межі капіталізму як суспільного ладу.

Поміркованішою щодо результатів і логіки нагромадження капіталу виявилася кембриджська школа (Дж. М. Кейнс, Дж. Робінсон, П. Сраффа, Н. Калдор, Л. Пазінетті). У роботах Кейнса головна увага приділена проблемам сутності, позитивного впливу технологічного розвитку на нагромадження капіталу, його граничної ефективності. Якби "гранична ефективність капіталу опустилася до нуля, то це могло бути найбільш розумним способом поступового позбавлення від багатьох небажаних рис капіталізму", – писав автор (Кейнс, 2007. С. 214). Дж. Робінсон намагалася здійснити кількісний аналіз теорії нагромадження, пов'язати її з проблемою економічного зростання, з логічних позицій критикувала теорії граничної корисності та граничної продуктивності. У головній праці "Нагромадження капіталу" було обґрунтовано оригінальну теорію економічного зростання, в межах якої були визначені дві принципові умови динамічної стабільності: рівновелике зростання ставок заробітної плати і продуктивності праці та рівність часток прибутку і заробітної плати в національному доході (Robinson, 1956). Антимаржиналістський характер мали також роботи П. Сраффи, який спирався на теорію Д. Рікардо та концепцію В. Леонтьєва "затрати-випуск". На цьому ґрунті виникла суперечка двох Кембриджів – британського та американського, за якої представники першого (Дж. Робінсон і П. Сраффа) піддавали критиці маржиналізм у контексті природи і ролі капіталу, представники другого (П. Самуельсон і Р. Солоу) обстоювали позиції цієї економічної доктрини. Дискусія стосувалася ціни капітальних благ, розмірів капіталу, його продуктивності тощо. Окремою позицією була оцінка змісту неокласичного синтезу як поєднання кейнсіанського холістичного підходу до макроаналізу та неокласичної мікроекономічної концепції, що отримало вкрай негативну оцінку з

боку Дж. Робінсон, яка охрестила його як "незаконно народжене кейнсіанство" (Robinson, 1971. Р. 90). У 1980-ті роки після відходу значної частини посткейнсіанців зазначена проблематика втратила свою актуальність і набула нового звучання в кінці XX на початку XXI століть у руслі "нових кейнсіанців". У рамках дискусії між ними та новими неокласиками йдеться про формування основ нового неокласичного синтезу. У цей період вийшла цитована праця Т. Пікетті, в якій узагальнено історичний досвід нагромадження капіталу та здійснено спроби знаходження нових закономірностей його руху в сучасних умовах. Так, протягом тривалого періоду спостерігаються коливання такого показника, як відношення капіталу до доходу у світі – від 450% у 1870 р. до 270% у 1950 р. та 500% у 2030 р. (Пікетті, 2016. С.202). Як бачимо, відносний показник у першій третині XXI ст. майже не відрізняється від аналогічного параметра півторасторічної давності. Пікетті формулює перший і другий фундаментальні, на його думку, закони капіталізму. *Перший закон* розкриває взаємозв'язок між обсягом капіталу, прибутку від капіталу в національному доході та нормою дохідності капіталу – $\alpha = r \times \beta$, де α – частка прибутку від капіталу в національному доході; r – норма дохідності капіталу; β – обсяг капіталу, порівняний з національним доходом.

Другий фундаментальний закон капіталізму встановлює залежність між нормою заощаджень, темпами економічного зростання і відношенням капіталу до доходу (Пікетті, 2016. С. 58, 61). Обидва закони піддаються критиці з боку відомих фахівців (Д. Аджемоглу, Дж. Робінсон та ін.), однак не можна не погодитися з висновком Пікетті про те, що "концентрація капіталу (у XXI столітті – Ф.А.) сягне вкрай високого рівня – рівня потенційно несумісного з меритократичними цінностями та принципами соціальної справедливості, основоположними для сучасної демократії (Пікетті, 2016. С. 33). Задля запобігання такому розвитку подій в одному зі сценаріїв сталого розвитку до 2050 р. пропонується забезпечити співвідношення, за якого 10 % найбагатших людей мають володіти не більше 40 % світового багатства (Stoknes, 2019). Вочевидь назріла необхідність розгляду в рамках Групи 7, Організації економічного співробітництва і розвитку питань обмеження обсягу статків в одних ру-

ках за аналогією прийнятого рішення Групою 7 щодо підвищення ставки оподаткування багатонаціональних підприємств.

Логіка розвитку другого ключового ресурсу – робочої сили – є багатовимірною. Ідеться про трансформацію змісту і характеру праці в умовах 4-ї індустріальної революції, про нові виміри, структуру і функцію поділу праці, проблеми зайнятості тощо. Головним інтегральним показником, що відображає стан і логіку праці (робочої сили), починаючи з XIX століття вважається співвідношення між вартістю капіталу і вартістю робочої сили в національному доході. Зростання частки капіталу за інших рівних умов свідчить про посилення експлуатації найманих працівників, зворотна тенденція – про послаблення тиску на робочу силу внаслідок різноманітних актів соціальної дії. У літературі існують дві позиції щодо співвідношення капіталу і праці в національному доході. Ч. Кобб і П. Дуглас у своїй виробничій функції припускають стабільну частку капіталу, дослідження Ю. Кучинськи доводить скорочення частки заробітної плати в національному доході тривалому історичному періоді (*Kuczynski, 1937*). Ця ж проблематика була центральною в дискусії двох кембриджів. Згідно з розрахунками Пікетті, частка капіталу в заможних країнах становила в 1970 р. від 15 до 25%, а в 2000–2010 рр. – від 25 до 30% (*Пікетті, 2016. С. 230*). Відштовхуючись від тренду Кучинського (1820–1935 рр.), розрахунків Пікетті та показників щодо зростання частки багатства у 10 % населення світу, можна прогнозувати збереження тенденції до скорочення частки праці (зарплати, доходів) найманих працівників у порівнянні з капіталом у національному доході. Водночас слід брати до уваги показники з інших ареалів світової економіки (БРІКС, Латинська Америка тощо), які можуть демонструвати протилежний напрям.

4. Логіка природних, технологічних і фінансових ресурсів

Логіка розвитку інших ресурсів – природних, фінансових, технологічних – є багатовимірною, потребує окремого дослідження. З урахуванням жанру публікації обмежимося окремими суттєвими ознаками і принципами. Логіку природних ресурсів найповніше відображає концепція сталого економічного розвитку, яка відображає зміст і характер взаємовідносин людського соціуму і природного се-

редовища як на нинішньому етапі, так і в майбутньому. У документі "Наше спільне майбутнє", підготовленого Комісією ООН з довкілля і розвитку під керівництвом Г. Х. Брунтланд зазначено, що "сталий розвиток означає задоволення нинішніх потреб із забезпеченням здатності майбутнім поколінням задовольняти свої потреби"³. При цьому доступ, розподіл та використання ресурсів мають відбуватися на основі принципів витрати-доходи та логічно і справедливо продовжуватися для кожного покоління. Зазначені принципи знайшли своє підтвердження і розвиток у програмах і документах Всесвітньої конференції з довкілля і розвитку, яка відбулася в Бразилії в 1992 р. (РІО 92), у документах ООН: Цілі тисячоліття розвитку 2015 та Програма сталого розвитку 2030⁴.

Логіка технологічних ресурсів проявляється найбільшою мірою крізь призму індустріальних революцій. Генетичні аспекти логіки технологічних змін втілені в трьох індустріальних революціях. Структурний контекст, сучасний зміст і перспективи розвитку технологій розгортаються в процесі освоєння досягнень 4-ї індустріальної революції. Перші три індустріальні революції охоплюють період 1760–2000 років. У цей час логіка технологічних змін становила своєрідний ланцюг від використання енергії пари до парових двигунів, електричної енергії, напівпровідників, комп'ютерів, інтернету. Практична реалізація технологічних інновацій має таку періодизацію: 1840–1880 – ера залізниць, 1990–1920 – ера сталі, електрики та важкого машинобудування, 1940–2000 – ера нафти, автомобілів та масового виробництва (Schwab, 2016. Р. 6–7; *The Technology and Innovation Report* 2021). Сучасна логіка розвитку технологічних ресурсів як характерної ознаки економічного світу впливає зі змісту і структури 4-ї індустріальної революції. Коли йдеться про нинішній етап технологічних змін, оперують також поняттями *інформаційно-технологічна революція* (Кастельс, 2000), *цифрова революція* (Schwab, 2016). Головним рушійними силами революційних технологічних змін є мобільний інтернет, сенсори різної потужності, штучний інтелект, машинне навчання тощо. Логіка цифрової революції зумовлює відповідну логіку формування цифрової економіки. Вона

³ URL: https://www.latrobe.edu.au/_data/assets/pdf_file/0005/554927/Sustainability-Plan-2013-2017

⁴ United Nations. Department of Economic and Social Affairs Sustainable Development. URL: sustainabledevelopment.un.org.

являє собою складну багаторівневу мережеву систему, в якій взаємодіють і переплітаються детерміністична логіка неокласичної та кейнсіанської доктрин, інституційна логіка та логіка інформаційно-комп'ютерних наук (Філіпенко, 2020).

Недостатньо дослідженою є логіка фінансових ресурсів, які є чи найскладнішим ареалом економічного світу з огляду на дедалі зростаючі обсяги, розгалужену структуру, своєрідний характер зв'язків із реальним сектором економіки. Наразі в літературі існує два головні підходи щодо логічного трактування розвитку фінансових ресурсів. З одного боку, системно аналізується логіка прийняття фінансових рішень, фінансового ризик-менеджменту та логіка поведінки фінансових ринків. Так, фінансові рішення обґрунтовані в працях Дж. М. Кейнса. У логіко-суб'єктивній інтерпретації, яка застосовувалася Кейнсом, домінантним є логічний складник, так звана "логічна близькість", логічні відносини. Для прикладу, висловлювання q надає іншому висловлюванню p ймовірність I , якщо p слідує з q . У випадку якщо p і q суперечать одне одному, ймовірність, що надається висловлюванню q висловлюванню p дорівнює 0. Між цими крайнощами містяться інші відносини ймовірності, які можуть мати числовий вираз. Так, числова ймовірність p за даного q є тим більшою, чим менше його зміст виходить за межі того, що вже міститься у висловлюванні q , від якого залежить ймовірність p , та яке надає висловлюванню p певну ймовірність. За такого підходу Кейнс визначав ймовірність як "ступінь раціональної впевненості" (Поллер, 2010. С. 179).

Логічна близькість може бути проілюстрована на прикладі співвідношення глобального та локального фінансового ринків і відповідної ймовірності ризиків. Якщо прийняти за даність глобальний фінансовий ринок із притаманними йому ризиками q та залежний від нього національний (локальний) фінансовий ринок із потенційним ризиком p , ймовірність останнього буде тим більшою, чим менше локальний фінансовий ринок виходить за межі глобального. Яскравим прикладом логічної близькості є світова фінансова криза 2008–2009 рр., за якої фінансові ризики переважали в країнах більшою мірою інтегрованих в глобальне фінансове середовище. Показовим є також приклад України. Під час азійської фінансової кризи 1995–1996 років, яка насправді мала світовий характер, вітчизняні

фінансові ризики були відносно невеликими, оскільки в той час фінансова система України ще тільки налагоджувала зв'язки з міжнародними фінансовими ринками. Однак світові кризові процеси 2008–2009 рр. відчутно вплинули на нашу економіку включно з фінансовою сферою та ризиками в ній внаслідок тіснішої взаємодії з глобальними фінансовими мережами.

Ризик-менеджмент послуговується теоремою умовної ймовірності Т. Байєса, поведінка фінансових ринків стисло пояснюється гіпотезою фінансової нестабільності Г. Мінські. З іншого боку, розглядаються логічні виміри фінансових флуктуацій, логіка фінансових циклів економічної динаміки. Найповніше відображення вони знайшли в роботах Дж. Ст. Мілля, Й. Шумпетера та Ч. Кіндлебергера. Зокрема, логіка циклу Кіндлебергера включає пристрасть-паніку-крах (Morck, January 2021). Повний цикл має такий вигляд (рисунок).

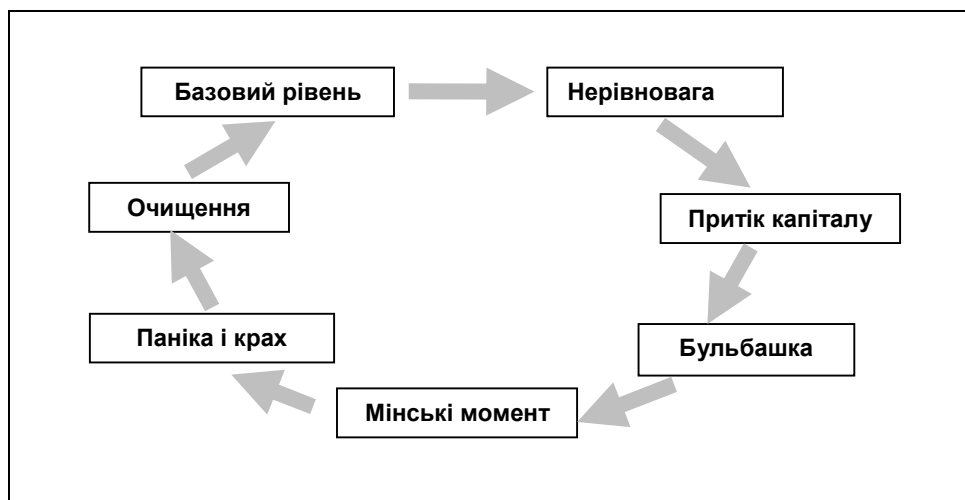

Рисунок. Цикл Кіндлебергер

Джерело: Morck R. Kindleberger cycles & economic growth: method in the madness of crowds (January 2021). Kindleberger Cycles: Method in the Madness of Crowds?? Working Paper 28411, P. 19. URL: <http://www.nber.org/papers/w28411>; DOI 10.3386 / w28411

Стислий коментар циклу включає базовий (стаціонарний) рівень, за якого економіка використовує традиційні джерела за мінімальних результатів. Порушення рівноваги спричиняють нововве-

дення за Шумпетером, створюються передумови для притоку капіталу, формується бульбашка. Мінський момент означає розвиток дефляційних процесів, початок паніки, кризи, після чого настає очищення і здійснюється вихід на базовий рівень. Логіка історичного циклу Кіндлебергера відрізняється від класичного економічного циклу. Незвичною виглядає роль інновацій, які зазвичай оцінюються позитивно.

5. Інституційна логіка і логіка відносин між ресурсами та інституціями

Логіка другої компоненти економічного світу – інституцій, інституційна логіка, логіка інституціоналізму – знайшла своє відображення у філософській, економічній, політологічній літературі. Інституційна логіка в широкому значенні включає в себе цінності, норми, звичаї, які люди використовують у своїй повсякденній діяльності в масштабах певного простору і часу. Інституції мають свою тривалу історію, супроводжуючи соціально-економічний розвиток від неоліту до сьогодення. Їхня логіка зумовлювалася рівнем соціального, економічного, технологічного, культурного розвитку різних людських спільнот ойкумени. На нинішньому етапі (XX – початок XXI ст.) сформувалося наукове тлумачення логіки інституціоналізму, хоча як економічна течія інституціоналізм виник ще в кінці XIX – на початку XX століття. Якими ж є головні ознаки, принципи, закономірності, механізми інституційної логіки, що створюють теоретичне та прикладне підґрунтя для аналізу логіки економічного світу?

Загальний зміст інституційної логіки полягає в тому, що вона визначає шлях розвитку певного соціального світу, яким у цьому випадку є економічний світ. Існує декілька головних визначень інституційної логіки. Згідно з першим, інституційна логіка являє собою набір обґрунтованих, експериментально перевірених правил і норм, що визначають поведінку індивідумів, інституцій, яка є певною мірою передбачуваною і регульованою. Друге визначення включає головні принципи організації та діяльності, що базуються на культурних дискурсах та матеріальних практиках, прийнятих у різних інституційних чи соціальних секторах. Складники інституційної логіки є соціально детермінованими, а також зразками (патернами) матеріальних практик, припущень, переконань, цінностей та ін., відпові-

дно до яких індивідууми організовують та відтворюють свою матеріальну субстанцію і соціальну реальність. Інституційна логіка має три головні виміри: нормативний, символічний (когнітивний), структурний. Нормативний вимір зумовлюється типом та системою правил; символічний (когнітивний) – залежить від моделей, інтерпретації; структурний вимір корелює з матеріальними засобами (Jagodziński, 2017).

Водночас розрізняють три рівні інституційної логіки, які передбачають співвідношення між цілями і засобами їхнього досягнення на індивідуальному рівні, рівні організації та суспільства.

У царині економіки важливою є позиція засновників інституціоналізму. Так, Т. Веблен використовував еволюційну логіку Ч. Дарвіна, зазначаючи, зокрема, що боротьба за виживання має відбуватися у формі кооперації (Mestrovic, 2010. Р. 84). В основі логіки вебленівського інституційного будівництва були традиції, звичаї, їхня еволюція, вплив на поведінку індивідів та філософія американського прагматизму (Almeida, May-Aug 2016). В еволюційному вченні Веблен виділяв інстинктивний та культурний аспекти, вбачаючи в останньому звички і традиції. Власне інституції створюються внаслідок селективних та адаптивних процесів, відбору ефективних форм на основі наслідування природної схильності до ощадливості, яку Веблен називає фундаментальним принципом, коріння якого, як ми зазначали вище, сягають логіки В. Оккама та А. Сміта. Яскравим представником сучасного інституціоналізму є Д. Норт, логіка якого, як він сам зазначає, так само, як і логіка Т. Веблена і А. Маршалла, базується на еволюційному вченні Дарвіна (Норт, 2010. С. 102).

Розглянувши логіку двох базових складників економічного світу – ресурсів та інституцій, спробуємо з'ясувати логіку взаємовідносин між ними. Логіка відносин між різними об'єктами сформульована в працях Б. Рассела, А. Вайтгеда та Р. Карнапа, у якого вона отримала назву символічної логіки (Carnap, Р. 7).

Зокрема в конструктивній системі Карнапа об'єкти відносин розглядаються відокремлено (у нашому випадку ресурси та інституції), але прогресу можна досягти за умов взаємодії між ними в межах логістичного комплексу. Суть логістичного комплексу полягає в тому, що його властивості як цілого зумовлюються спорадичною трансформацією елементів, що надає йому динамічного харак-

теру. Можна стверджувати, що зазначене положення проявляється і в трансформації та постійній взаємодії ресурсів та інституцій, починаючи від неоліту до сучасності.

Одним із підходів щодо відносин ресурси-інституції є поведінська (біхевіористська) логіка, описана в спільній праці Д. Соскіса, Р. Бейтса та Д. Епштейна. Взаємодія ресурсів та інституцій досліджується крізь призму використання ресурсів різними поколіннями людських спільнот і отримала назву "логіка гри між поколіннями". Логіка відносин спрямована на пошук консенсусу між поточним використанням ресурсів та їхнім збереженням для майбутніх поколінь (Soskise, Bates and Epstein, 1992. P. 547–561; Bates, 1996. P. 20–21).

Отже, як впливає з викладеного матеріалу, логічними вимірами економічної теорії є інструментарій традиційної логіки, яка використовує наукову мову, намагається пізнати закони і форми теоретичного пізнання на рівні абстрактного мислення.

Література

1. Гриценко А. А. (2015). Сучасна криза в контексті логіки соціально-економічного розвитку. *Економіка України*. № 6. С. 18–36.
2. Кастельс М. (2000). Информационная эпоха. Экономика, общество и культура. Москва.
3. Кейнс Дж. М. (2007). Общая теория занятости, процента и денег. Москва: ГУ ВШЭ. С. 448.
4. Леонтьев В. В. (2007). Избранные произведения: в 3 т. Т. 3. Избранные статьи. Москва.
5. Маркс К. (1982). Капітал. Критика політичної економії. Т. 1., Т. 2., Т. 3. Київ: Держполітвидав України.
6. Норт Д. (2010). Понимание процесса экономических изменений. Москва: Изд. дом Гос. ун-та — Высшей школы экономики. 256 с.
7. Пікетті Т. (2016). Капітал у ХХІ столітті. Київ: Наш формат. 696 с.
8. Поппер К. (2010). Логика научного исследования. Москва: АСТ; Астрель. 565 с.
9. Самуэльсон П. (1992). Экономика. Т.1. Москва: Алгон, 1992. 335 с.
10. Сміт А. (2001). Добробут націй. Дослідження по природу та причини добробуту націй. Київ: Port-Royal. 596 с.
11. Філіпенко А. (2020). Цифрова економіка: теоретико-прикладний аспект. *Економічна теорія*. № 2. С. 54–66.
<https://doi.org/10.15407/etet2020.02.054>
12. Філіпенко А. (2014). Економічний світ: онтологія. *Економічна теорія*. № 3. С. 38–47.

13. Філіпенко А. С. (2017). Основні методологічні погляди на економічну теорію. С. 15–18. *Суспільство, економіка та економічна наука в XXI столітті*: зб. матеріалів II міжнар. наук.-практ. конф. (21–22 квітня 2017 р., Київ) / КНЕУ. 2017. 260 с.
14. Штомпка П. (2020). Соціологія. Аналіз суспільства. Львів: Колір ПРО. 799 с.
15. Almeida F. (May-Aug 2016). Society and brain: A complementary approach to Thorstein Veblen's conspicuous consumer based on Tibor Scitovsky's neuropsychology. *Nova econ.* 26 (2). <http://dx.doi.org/10.1590/0103-6351/2994/>
16. Bates R. H. (1996). Institutions as Investments. *Development Discussion Paper*, Nr. 527.
17. Becchio G. (2020). The Two Blades of Occam's Razor in Economics: Logical and Heuristic. *Economic Thought*. 9.1: 1-17.
18. Cairnes J. E. (2001). The Character and Logical Method of Political Economy. Kitchener.
19. Jagodziński W. (2017). The concept of institutional logic in the research of the spatial organization of economics. *World Scientific News*, 72, 618-627. URL: www.worldscientificnews.com
20. Kuczynski J. (1937). Labour Conditions in Western Europe 1820 to 1935. London.
21. Maddison A. (2003). The World Economy: Historical Statistics. Paris. P. 256, 259. <https://doi.org/10.1787/9789264104143-en>
22. Mestrovic S. G. (2010). Vicious abstractionism and the Darwinian struggle for existence of Veblen's and Durkheim's ideas. *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, 21. P. 61-84.
23. Morck R. (January 2021). Kindleberger Cycles: Method in the Madness of Crowds? *Working Paper*, 28411. URL: <http://www.nber.org/papers/w28411>. <https://doi.org/10.3386/w28411>
24. Robinson J. (1956). The Accumulation of Capital. London.
25. Robinson J. (1971). Economic Heresies. New York.
26. Priest G. (2017). Logic: A Very Short Introduction. Second Edition. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acrade/9780198811701.001.0001>
27. Schwab K. (2016). The Fourth Industrial Revolution. Geneva.
28. Soskise D., Bates R. H., and Epstein D. (1992). Ambition and Constraint: The Stabilizing Role of Institutions. *Journal of Law, Economics, and Organizations*, 8.
29. Mäki U. (ed.) (2009). The Methodology of Positive Economics. Reflections on the Milton Friedman legacy. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511581427>
30. *The Technology and Innovation Report*, 2021. Geneva, 2021, p. xiii.

Надходження до редакції 23 вересня 2021 р.

Прорецензовано 05 листопада 2021 р.

Підписано до друку 17 грудня 2021 р.

References

1. Hrytsenko, A. A. (2015). Contemporary crisis on the context of the logic of societal-economic development. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 6, 18-36 [in Ukrainian].
2. Castells, M. (2000). The Information Age: Economy, Society and Culture. Moscow [in Russian].
3. Keynes, J. M. (2007). The General Theory of Employment, Interest and Money. The Selected Works. Moscow: GU VShJe [in Russian].
4. Leontief, V. V. (2007). Selected Works in 3 Vol. Vol. 3. Selected Works articles. Moscow [in Russian].
5. Marx, K. (1982). Capital. Critique of Political Economy. Vol. 1, Vol. 2, Vol. 3. Kyiv [in Ukrainian].
6. North, D. C. (2010). Understanding the Process of Economic Change. Transl. Moscow: Izd. dom Gos. un-ta — Vysshej shkoly ekonomiki [in Russian].
7. Piketti, T. (2016). Capital in XXI century. Kyiv: Nash format [in Ukrainian].
8. Popper, K. (2010). The Logic of scientific discovery. Moscow: AST; Astrel [in Russian].
9. Samuelson, P. A. (1992). Economics. Vol 1. Moscow: Algon [in Russian].
10. Smith, A. (2001). The Wealth of Nations. An Inquiry into the nature and causes of the wealth of Nations. Kyiv: Port-Royal [in Ukrainian].
11. Filipenko, A. (2020). Digital Economy: Theoretical and Applied Aspect. *Econ. teor. – Economic theory*, 2, 54-66. <https://doi.org/10.15407/etet2020.02.054> [in Ukrainian].
12. Filipenko, A. (2014). Economic World: the Ontology. *Econ. teor. – Economic theory*, 3, 38-47 [in Ukrainian].
13. Filipenko, A. S. (2017). Basic methodological views on economic theory. In Society, Economics and Economic Science in the XXI Century: materials of the II International. scientific-practical conf. April 21-22, 2017 (p. 15-18). Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
14. Sztompka, P. (2020). Sociology. Analysis of society. Lviv: Kolir PRO [in Ukrainian].
15. Almeida, F. (May-Aug 2016). Society and brain: A complementary approach to Thorstein Veblen's conspicuous consumer based on Tibor Scitovsky's neuropsychology. *Nova econ*, 26 (2). <https://doi.org/10.1590/0103-6351/2994>
16. Bates, R. H. (1996). Institutions as Investments. Development Discussion Paper, 527.
17. Becchio, G. (2020). The Two Blades of Occam's Razor in Economics: Logical and Heuristic. *Economic Thought*, 9.1: 1-17.
18. Cairnes, J. E. (2001). The Character and Logical Method of Political Economy. Kitchener.
19. Jagodziński W. (2017). The concept of institutional logic in the research of the spatial organization of economics. *World Scientific News*, 72, 618-627. Retrieved from www.worldscientificnews.com

20. Kuczynski, J. (1937). *Labour Conditions in Western Europe 1820 to 1935*. London.
21. Maddison A. (2003). *The World Economy: Historical Statistics*. Paris. <https://doi.org/10.1787/9789264104143-en>
22. Mestrovic S. G. (2010). Vicious abstractionism and the Darwinian struggle for existence of Veblen's and Durkheim's ideas. *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, 21, 61-84.
23. Morck, R. (January 2021). *Kindleberger Cycles: Method in the Madness of Crowds?* Working Paper, 28411. Retrieved from <http://www.nber.org/papers/w28411>. <https://doi.org/10.3386/w28411>
24. Robinson, J. (1956). *The Accumulation of Capital*. London.
25. Robinson, J. (1971). *Economic Heresies*. New York.
26. Priest, G. (2017). *Logic: A Very Short Introduction*. Second Edition. Oxford University Press.
27. Schwab, K. (2016). *The Fourth Industrial Revolution*. Geneva.
28. Soskise, D., Bates, R. H., Epstein, D. (1992). Ambition and Constraint: The Stabilizing Role of Institutions. *Journal of Law, Economics, and Organizations*, 8. <https://doi.org/10.1093/actrade/9780198811701.001.0001>
29. Mäki, U. (ed.) (2009). *The Methodology of Positive Economics. Reflections on the Milton Friedman legacy*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511581427>
30. *The Technology and Innovation Report 2021*. Geneva, 2021.

Received September 23, 2021

Reviewed November 5, 2021

Signed for printing December 17, 2021